

ויגש
תורה

2702

ויגש אליו יהודה וגו' פרש"י שדבר אתו קשות.
לכאורה נראה שהיה שמתחלה פסקו
את הדין בעצמם שיהי' כולם עבדים וכמו
שאמרו והיינו עבדים לפרעה גם אנחנו גם
אשר נמצא הגביע בידו וכי משום שהטיב
עמם ושחרר כולם ולא לקחם לעבדים רק
אותו שנמצא הגביע בידו. דינבר אתו קשות.
ועוד שמתחלה פסקו את הדין שאותו שנמצא
הגביע בידו יומת ואחר כך פוחה והולך ואמר
שכולן יהי' עבדים ואח"כ שיחרר אותם רק
אותו שנמצא הגביע בידו ודיבר אתו קשות.
ולתוך זה נראה דהנה אף שהי' בידם לתרוג
אתי פרעה ועמו עם כל זה היו נכנעים לו
וזמכרים בהכנעה וחשבו כי אלהים מצא עונם
זבעיונם הם נתפסים. וכמו שאמרו מה נצטדק

1

6

11 (2)
נא
ידיך

אלהים מצא עון עבדיך וראו השבטים עון של
עצמם והוא מכירת יוסף ולכך פסקו עליהם
דין מיתה כי הגונב נפש ומכרו מות יומת ואם
מכירת יוסף עון הוא. ממילא אותו שהתחיל
בעון וחטא הלא המה שמעון ולוי חייבים מיתה
שזממו להמיתו כמי"ש לנו ונהרגו וחשבו
שמסתמא יסבב בעל הסיבות שימצא הגביע
ביד מי שנתחייב מיתה ולכך פסקו עליו מיתה
ועל כולם פסקו עבדות כי בהסכמות כולם
נמכרו לעבד ואח"כ כשראו שנמצא הגביע
באמתחת בנימין שהוא אינו חייב במכירת
יוסף מאומה חזרו ודנו דין אחר וחשבו
שהתחיל השעבוד מצדו ולכך פסקו על כולם
שהיו עבדים ואח"כ כשראו שאמר להם ואתם
עלו לשלום אל אביכם, וראו שעדיין לא הגיע

6b

4

26

להם השיעבוד מצרים וגם במכירת יוסף לא
חטא בנימין מאומה וכיון שלא הי' להם תללות
בשום דבר לקיחת בנימין לעבד דיבר אתו
קשות ואמר שיתרוג אותו ואת עמו ויקח לו
את בנימין:

31

והיה כראותו כי אין ונעו ונמוג (מד, רא)
מפרש רש"י ומת אביו מדאגתו. סיפר מרן הבית ישראל, חסיד
אחד הגיע לשפת אמת בטענה שכל ימי חייו טרח עבור ילדיו, וכעת
בזקנותו בניו אינם דואגים עבורו. ענהו השפת אמת אין זה חידוש,
מציינו כן בתורה, שיהודה טען ליוסף ויהיה כראותו כי אין הנער
ומת', ולא טען שמא ח"ו יניח עשרה בנים יתומים, ולא יוכלו להחזיק
מעמד, אלא רואים מכאן שצער האב על בנו גדול יותר מצער הבנים
על אביהם.

הרה"ק מאוסטרובצא הסביר, כי כן הוא בטבע הבריאה, כי
תכונות הנפש עוברים בירושה מדור לדור, והרי לאדם הראשון לא
היה אבא, היה יציר כפיו של הקב"ה. לכן לא היתה קיימת אצלו
אהבה של בן לאביו, רק אהבת האב לבן. על כן נמשך לכל הדורות
אהבת מאב לבן יותר מאהבת הבן לאביו.

(יד) ויפל על צוארי בנימן אחיו
ויבך ובנימן בכה על צואריו. לכאורה
היה להאחים, הנאהבים והנעימים, על מה
לבכות, על כל הצרות, שעברו עליהם
במשך כ"ב שנות הפרידה. ולמה הוציאו
חז"ל את הדברים ממשוטם ודרשו, שיוסף
בכה על ב' מקדשים, שעתידין להיות
בחלקו של בנימין, ועתידין ליחרב,
ובנימין בכה על משכן שילה, שעתיד
להיות בחלקו של יוסף, ועתיד ליחרב
(מגילה ט"ו)? ונ"ל, שעל הצרות היה להם
לבכות תיכף, בשעה שהתודע יוסף אל
אחיו (ובאמת נאמר שם: "ויתן את קולו
בבכיו", והאחים, ובתוכם בנימין, לא בכו,
כי נבהלו מפניו). אבל אחרי שדבר עמם
ארוכות וקצרות ועשה תכנית להבא,
שיבואו עם אביהם למצרים ויכלכל אותם.
— פרץ פלאום הוא ובנימין בבכיו? ולכן
דרשו חז"ל, שבכו על חרבן בתי המקדש.
והיינו, שבשעה שהחליטו, שעל יעקב ובניו
לרדת מצרימה לקבל עליהם את עול
הגלות הראשונה, — חזו ברוח קדשם גם
את גלות בבל וגלות אדום וגם את חרבן
שילה, ובכה יוסף על חרבן ב' בתי מקדש,
שהיו בחלקו של בנימין, ובנימין בכה על
חרבן משכן שילה, שהי' בחלקו של יוסף.
וביוסף נאמר "ויפל... ויבך", שבכה על

3
סיסי
ספי

ב' חרבנות (על מקדש ראשון, שחזר
ונבנה לע' שנה, נאמר "ויפל", ע"ד "שבע
יפול צדיק וקם", ועל מקדש ב', שלא
נתגלה קצו, והוא חרב קרוב לאלפים שנה,
נאמר "ויבך", וכן משכן שילה, שלא חזר
כלל, נאמר בו ג"כ "ויבך", ובנימין,
שבכה רק על חרבן א', נאמר בו רק
"ויבך". ובהמ"ק נדמה לצואר, וכדרשת
חז"ל (ברכות ל'): "כמגדל דוד צוארך
בנוי לתלפיות" (שה"ש ד'), תל שכל פיות
פונים בו — שהצואר בגובה של אדם
וכן המקדש הודם וגבהם של ישראל" (שם
במהרש"א). ונראה להוסיף טעם ע"פ דברי
חז"ל, סבר למבניה (לבהמ"ק) בעין עיטם
דמדלי אמרי ניתתי ביה קליל כדכתיב
"ויבין כתפיו שכן (זבחים ג"ד), ופרש"י —
בעשה אותו נמוך מעט ונבנהו בירושלים,
שהיא למטה כדכתיב וביין כתפיו ולא
כתיב בראשו עכ"ל. ולהכי קרי ליה
לבהמ"ק צואר, שהוא בנוי בין ה"כתפים"
של א"י, כמו צואר.

1

ד. אנכי חרד עמך מלחמה וגו' מהכבוד שמעט כי ירדה עמו

(4) עקב ר"ל

מעלת היחיד ומעלת הרבים

"וירא את העגלות ... ותחי רוח יעקב אביהם" (מה, כז)

איתא במדרש: (ב"ר פרשה צ"ד ג) "ר' לוי בשם ר"י בר שאול אמר להם (יוסף) אם יאמין לכם הרי מוטב, ואם לאו אתם אומרים לו בשעה שפרשתי ממך לא בפרשת עגלה ערופה הייתי עוסק, הה"ד וירא את העגלות ותחי רוח יעקב, ויאמר ישראל רב - רב כוחו של בני שכמה צרות הגיעוהו ועדין הוא עומד בצדקו". גירסא אחרת: "כשפרשתי ממך בפרשת עגלות המשכן הייתי עוסק" (מתנות כהונה בשם רש"י).

לפי הגירסא הראשונה לא ברור הרמז והקשר שבין פרשת עגלה ערופה לבין עגלות הנושאות את בני יעקב. לעומת זאת, לפי הגירסא השנייה המדברת על עגלות ממש, ברור הרמז הרבה יותר. אך עדיין צ"ב האם היתה כוונת יוסף רק להזכיר ליעקב במה עסקו, או שמא בעצם הענין של עגלות המשכן יש משום בשורה ליעקב? הגי' יעקב עטלינגר זצ"ל (מח"ס "ערוך לנר") מבאר בספרו "מנחת עני" את כוונת

יוסף בהקדימו שהנשיאים הקריבו כל אחד קרבן לבדו; ואילו עגלות - הביאו שני נשיאים יחד כדכתיב עגלה לשני הנשיאים ושור לאחד. סיבת הדבר, שלעבודת הקב"ה צריך שני דברים שהם, לכאורה, מנוגדים זה לזה: התייחדות (מלשון "יחיד") והתחברות. מצד אחד חייב כל אחד מישראל לעבוד את הקב"ה בכל כוחו כאילו בשבילו נברא העולם (כדתנו בסנהדרין פרק ד' שלכך נברא האדם יחיד. שכי"א יאמר "בשבילי נברא העולם"), וזה צורך גדול לכל יאמר אדם מה יחסר מעבודת ה' אם אני לא אעבוד אותו, הלא כה רבים הם העובדים אותו בלעדי.

יחד עם זה לא די בעבודת היחיד. דבנשה שתתמר עבודתו עם עבודת אחרים כדכתיב "ואז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע". וכתיב: "איש את רעהו יעזורו ולאחיו יאמר חזק". נמצא, אי"כ, שחובת העבודה מוטלת על כל יחיד ויחיד, אך אימתה היא בשלמותה? רק כאשר היחיד מצטרף לרבים וכולם נעשים אגודה אחת לעשות רצונו יתברך. זה רמזו הנשיאים לשבטי ישראל ע"י צורת משא הקודש. כ"א צריך לטרוח במשא ולכן את הבקר המושך את העגלה הביא כל אחד לבדו וכן את קרבן חינוכו, אבל את העגלות שעליהם נישאו כלי הקודש הביאו שנים יחד, להורות את חובת ההצטרפות.

והנה יעקב אבינו הכיר כי השלמות של ישראל לא תושג אלא אם תהיה ביניהם אחדות. ולכן אמר להם בברכתו "האספו ואגידה לכם וכו'. הקבצו ושמעו וכו'". מסיבה זו היה לו צער רב מן הידיעה שהאחים שונאים את יוסף. וכיון שהאחים שונאים אותו, סבר יעקב שגם יוסף שונא אותם, מכיון ש"כמים הפנים לפנים, כן לב האדם אל האדם".

יוסף הבין שבודאי כך חושב יעקב עליו, ולכן חשש שמא יסרב יעקב להאמין לאחים שיוסף קורא לו ולבניו לבוא מצרימה. שכן אם הוא שונאם לא יתכן שיקבל על עצמו לכלכל אותם כל ימי חייהם. סיבה נוספת היתה ליעקב שלא להאמין: כיוון שקשה היה להניח שיוסף עומד בצידו, טבעי היה שיוסף יתבייש שאביו יבוא לראותו בקלקלתו.

וא"כ סבור הנה יוסף שמשתי סיבות אלו לא יאמין יעקב לבניו שיוסף אכן מזמינם לבוא מצרימה. על כן אמר להם יוסף אם יאמין לכם הרי טוב, ואם לאו אימרו לו הרי כשפרשתי ממך עוסק הייתי בפרשת עגלות המשכן. ולמדתיני בזה שיהיו י"ב נשיאים ליי"ב שבטים ובכללם גם אני. וא"כ הרי לך אות שאין אני נופל במעשי לפני ה' - זה כנגד החשש השני, וכנגד החשש הראשון הוסיף שלימד את אותי גם שרק בהתחברות השבטים ע"י נשיאיהם ינשא משא הקודש. וזה לך אות אמת שאין פירוד ביני ובין אחי. ולכן בראות יעקב את העגלות האמין ואמר: "רב עוד יוסף בני חיי" - שעומד בצדקו.

ד. אנכי חרד עמך מלחמה וגו', מהכבוד שמעט כי ירדה עמו שכינה יוסף לדבריהם ז"ל (ש"ר י"ב) שאמרו כי מלחמה לביתם מלחמה גלגלים לא היתה שכינה שם, ולזה היה משא ליד לאח חוץ לגלגלים דכתיב (שמות ע"ב כ"ט) פלאחי את העיר, ופלאי שכוונת דברי ה' הוא ע"ד אומרו (תהלים ל"א) עמו אנכי בצרה שרמ לו כי בצבול וכבול עמו הצרה, והוא אומרו אנכי ארד עמך מלחמה פי' לשון מילה, וכמו שמלניו שנגלה למשה צטנה להראותו כי שוכן בצטנה מקום קוים לזו עבר ישראל, ולעולם לא ירדה שכינה למלחמה מקום המנוקף, הלא שראיתי שאמרו ז"ל בצטנה מקומונו כי שכינה עמהם צמלים להחיותם (מגילה כ"ט) גלו ולמלחמה שכינה עמהם (ס), וכן אמרו (תנחומה סס) וישתחו ישראל על ראש המטה לשכינה שכינה וגו', ואמרו עוד (צ"ר ל"ד) כי השכינה השלימה מנין שבעים נפש שירדו למלחמה כי צטרפו איש חלוף חלוף, הרי כי שכינה ירדה למלחמה, חכן אשכנז כי הדרגות אור השכינה רבים הלא תמונה שגברה שיושבים ועוסקים אצורה שנו צרותיו (אבות פ"ג) כי שכינה שרובה ציונים, ואפי"ו צ"ו ואחד אמרו ז"ל (סס) כי גלויה שכינה, ומלניו שלא ירדה שכינה ציונים על ישראל חלה אחר ששמו משכן ואחר צמה ה"מנה

האמורים וצירייהו ראו מעשי ה' ויבדו ה' מלא את המשכן (שמות מ' ל"ה) מה שאין כנגד כן ולא כיוולא כי צטנה שעוסקים צחורה אפי' חלוף, חלה וחלו יש הדרגות און מספר להם להשראת שכינה צטור כי צנה משל צנה שומר (קבלה ה'), ויתרבה האור בהשראתו פני צחיות האוצר השראת השכינה, ולא ולמד השראת שכינה צבר סיני ולמטה מונה השראתו צצית המקודש ולמטה מונה השראת שכינה על הציון וצית הכנסת וצית המדרש וכן עשרה שעוסקים צחורה ולמטה בהדרגות המנין. וצ"ו מתנשעו דבריהם ז"ל כי לא ירדה שכינה שיהיה צחיות האור הגבוה ציונה "הוא המנובא, ולזה חמר משה פלאחי את העיר, חכל צחיות אור הפנוני חלל לומדי תורה וכיוולא ירד עם יעקב אבינו וצ"ו רוב ע"ד יוסף חלה ישראל מלחמה, והגם שצחורו יתברך לא יולקד לעשות הפרש, זה חמת כי בחלוחותו חלה ה' הוא אור שוב חכל צחור המכבדו ממנו (ס) הוא שיתיהם חלו צחיות ההדרגות, וזה ג"כ ימלא צחיותו הנשנית שהם אור מאור חכל צחורו ית"ו יש ציונים הפרשות מופלאות (ס) והבן. וצ"ו מלאנו ג"כ נחה רוח צמה שאמר הכתוב ופלאי חלף שכלל לומד פ"ב ופלאי ולא הספיק צמה שכתב צחיתה חלף ארד וגו' שנתכוון לומר על צחיות העליונה חלף וגו' (ס) והוא סוד אומרו (יתר) חלף ה' חלףך והוא צחיות שכינה העליונה שנת חיוול שנת המ"ט והוא סוד מ"ט פטמים שצמרה יולחח מלחמה צחורה

ישוב ישראל בארץ מצרים בארץ גשן [מו] בזו. המזה למה נקט ארץ מצרים הזו

כבר ידוע מקראי דלעיל שארץ גשן היתה במצרים. ונראה שנקט שאף שכשצריכים להיות בגלות במצרים צריך להשתדל שלא נהיה מעורבבין אלא ברחוק מהם, כדי שלא ללמוד מעשיהם, שלכן אף שהוצרכו להיות במצרים ישבו בארץ גשן במקום מיוחד. ועוד לימוד יש בזה שבכל מדינה אפשר ללמוד ולעבוד את הש"ת ולא יאמרו שבמדינה זו א"א ורק במדינה שהיו אבותינו בה רק שם אפשר לעבוד את ה'.

Handwritten notes and corrections at the bottom of the page, including a circled '2' and other scribbles.

כז) וישב ישראל בארץ גושן וגו' כל פסוק זה באשמת בני ישראל הוא מדבר כי
 הקב"ה גזר עליהם כי גר יהיה זרעך, והמה בקשו להיות תושבים במקום
 שנגזר עליהם גרות, כמו שדרשו אצל יעקב וישב יעקב ביקש לישב בשלוה קפצה
 עליו רגזו של יוסף כו', הפסוק מאשימם על ישיבה זו שבקשו אחוזה בארץ לא להם,
 ולא כך אמרו אל פרעה לגור בארץ באנו, מלמד שמתחלה לא ירדו להשתקע שמה
 אלא לגור כמדוייר כי דיירא ועכשיו חזרו מדבריהם, וכל כך נשתקעו שמה עד שלא
 רצו לצאת ממצרים, עד שהוצרך הקב"ה להוציאם משם ביד חזקה, ואותן שלא רצו
 לצאת מתו בשלשת ימי אפילה.

ל' ב'
 יקר'
 (7) ויא' e

וכן פירש בעקידה, על המדרש (ילקוט"ש קט"ט) האומר כשבקש יעקב לגלות הקץ אמר
 הקב"ה ולא אותי קראת יעקב (ישעיה מג"ב) ר"ל שלא היית חס על כבודי, כי
 מידיעה זו ימשך נזק זה שלא יקראו אותי ולא יבקשו פני הדורות הקודמים ויבקשו
 לישב וכמתאשים מן הגאולה, על כן סתם וחתם ה' הקץ האחרון כדי שבכל דור ודור
 יבקשו את פני ה' ואת דוד מלכם ויהיו מחכים קץ ישועתו תמיד, כאשר בעונינו מדה
 זו מצויה בינינו אפילו בזמן שאין הקץ נודע מ"מ רבים המה עמי הארץ המתושבים
 בארצות העמים ובונין להם בתים ספונים וחשובים ושל אבנים בנין הקיום, ובסבה זו
 לעולם אינן דורשין את פני ה' בכל לב להביאם אל ארצם, וע"כ הקב"ה מניחם שמה,
 ולהנחה זו פסוק וישב ישראל בארץ גושן. מדבר באשמת ישראל, שבקשו להיות
 תושבים ולהיות להם אחוזה בארץ לא להם, ונזק זה בא להם לפי שקץ גלות מצרים
 היה נודע להם, על כן הדורות הראשונים אשר ידעו בכיורור כי לא בימיהם תהיה
 הגאולה ההוא בקשו להם ישיבה של קבע ואחוזה בארץ מצרים, על כן סמך לפסוק
 זה פסוק ויחי יעקב דלהורות שנוק זה הנמשך לאותן הדורות מחמת שהיה קצם נודע
 גרם לויחי יעקב אבל לא רוח יעקב, כי אם יעקב לכדו היה חי כדי שלא יגלה
 הקץ האחרון ושלא יתפשט נזק זה לדורות.

(8) e
 ית'

"עץ יוסף... ואת עץ יהודה" (לז, יט)

בנבואה הנקראת בהפטרות השבוע, מצטוו הנביא יחזקאל לקחת שני
 עצים, אחד ליהודה ואחד ליוסף ולקרבתם זה אל זה. שני העצים האלו,
 מסמלים שני כוחות אשר בהתחברם יחד - "והיו לאחדים בידך" - בונים הם
 את בית ישראל ואת מקדש ה' בתוכם (פסוק כו). למרות שכוחות אלו פושטים
 ולובשים צורות שונות במהלך ההסטוריה של עם ישראל, יסודם אחד הוא,
 ועובר כבריח התיכון למן ימי בריאת העולם ועד לקץ הימים בימות המשיח.

(9)
 ציון'
 ה' כ' כ'
 ל' כ' כ' כ' כ'

הקב"ה ברא את העולם בשיתוף של מידת הרחמים ומידת הדין. כך מביא
 הש"י: "בראשית ברא א-לוהים" - ולא אמר ברא ה', שבתחילה עלה
 במחשבתו לבראתו במדת הדין, וראה שאין העולם מתקיים, והקדים מדת
 רחמים ושתפה למדת הדין. והיינו דכתיב 'ביום עשות ה' א-לוהים ארץ
 ושמים' (בראשית ב, ד). גם הנהגת העולם מאז בריאתו כלולה בשתי המידות.
 מחד גיסא "המחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית"¹⁰, וכן אומר
 משורר תהילים "עולם חסד יבנה" (פס, ג), ומאידך גיסא "וא-ל זועם בכל יום"¹¹
 (שם ז, יב).

גם בהתהוות עם ישראל שותפים שני הכוחות. אברהם מטביע באומה
 את מידת החסד כאשר כוחות האדם פונים החוצה לעולם הרחב; ואילו
 יצחק מטביע את מידת הגבורה כאשר כוחות האדם מופנים אליו פנימה
 בבחינת "איזהו גבור הכובש את יצרו"¹². יעקב שמידתו אמת כולל בעצמו את
 שני הכוחות¹³. אשתו של כל אב מהווה "עור כנגדו", הזוג שבכל דור משמש
 יצירה הרמונית אחת מתוך הניגוד שבין האיש והאשה. ולכן שרה מידתה
 גבורה, ורבקה מידתה חסד. יעקב המאופין בשתי מידות צריך שתי נשים לאון
 כל אחת מהן. רחל ממידת החסד "עלמא דאתגליא" - הפן המעשי והגשמי,
 ולאח ממידת הגבורה "עלמא דאתכסיא" - העולם הרוחני; ועל שתיהן כאחת
 נאמר "כרחל וכלאה אשר בנו שתיהם את בית ישראל" (רות ד, יא).

(3)

בהמשך ההסטוריה של עם ישראל באים כוחות אלו לידי ביטוי בבנים של
 לאה ורחל, ביהודה ויוסף. הרב קוק מסביר שבט יהודה דגל בשיטה של

1
 "עבודה בפנים" ואלו שבט יוסף ב"עבודה שבחוץ". לפננו שתי גישות לדרכו של עם ישראל לשמש אור לגויים: ביצור "ממלכה סגורה" שתקרין את אור האמת על כל העולם בחינת "עם לבדד ישכון", או פיזור ישראל בין העמים מתוך קשר עם המרכז, בחינת "כל הרואה" שבמשכן שילה¹⁵. כך מסביר הרב את ענין מכירת יוסף ואת ההבדלים שבין המקדש שהיה בשטחו של יהודה למשכן שילה שהיה בנחלת יוסף¹⁶.

6
 להלן פוגשים אנו במלכות שאול מבניה של רחל מספירת היסוד, המכשיר את הקרקע למלכות דוד מבני בניה של לאה שהוא מספירת המלכות. "ויקם יהונתן בן שאול וילך אל דוד חרשה ויחזק את ידו בא-לוהים. ויאמר אליו, אל תירא כי לא תמצאך יד שאול אבי ואתה תמלוך על ישראל ואנכי אהיה לך למשנה וגם שאול אבי יודע כן, ויכרתו שניהם ברית לפני ה'" (שמואל א כג, טז-יח). ועל הפסוק הזה כתב רמ"ע מפאנו: "כי ביד משיח לבד תתקיים ממלכת ישראל, כאמרם ז"ל ממלכה שפלה היא חלק המשנה, ותקום ביד משיח בעל המלוכה האמיתית שיהיה המשנה נשמע אליו לגמרי. וכבר זכרנו כי היה יהונתן שמח וחפץ להיות לו למשנה, כי אמנם נפש יהונתן נקשרה בנפש דוד כקטן הנתלה בגדול... והוא אשר חפץ עשה, שתושיב קטנה את הגדולה באפריון ותעשה לה שושבינות, וכן במשפט המלך להיות בנימין צעיר כונן ליהודה כסאור"¹⁷.

2
 שני הבריות הללו יבואו לידי ביטוי בהמשך מהלך השנים באידיאה הלאומית [רחל, יוסף] ובאידיאה הא-להית [לאה, יהודה] אשר היחס ביניהם מוסבר ע"י הרב קוק כמניע את גלגלי קורות העתים של עם ישראל בתקופת המלוכה, בגלות ובשיבה לארץ ישראל לאתחלתא דגאולה. "כבר היו שני מאורות הללו משתמשים בכתר אחד, בישראל, והאידיאה הלאומית היתה עומדת במעמד שווה בכל קומתה ובכל הסתעפות חיליה והמון תכסיסה עם האידיאה הא-להית המחיה כל, ומעדנת כל שטפי החיים ותנועותיהם בריח בשמי עדן גן א-לוהים"¹⁸. האיחוד בין האידיאות היה בתקופת דוד ושלמה,

3
 אולם, טוען הרב, בתקופת המלכים נטה העם יותר ויותר לצד האידיאה הלאומית ונח את אור ה' - האידיאה הא-להית. על כן נגזרה הגלות, ונלקחו מהעם הכלים הגשמיים [ארץ, מדינה, צבא, כלכלה]. העם בגלות נטה לצד האידיאה הא-להית בקיצוניות, מאחר ולאידאה הלאומית לא היו כלי ביטוי. שיעון המטוטלת הזו יטה שוב לצד הגשמי-לאומי עם שיבת ציון לארצו ומדינתו, ויגיע לאיזון שלם בזמן הגאולה.

36
 באחרית הימים יבטאו את שני הכוחות הללו שני משיחים, משיח בן יוסף ומשיח בן דוד¹⁹, ובהתאחדותם השלמה של האידיאה הלאומית והא-להית יתקיימו גם דברי יחזקאל בסיום ההפטרה: "והיה משכני עליהם והייתי להם לא-לוהים והמה יהיו לי לעם. וידעו הגוים כי אני ה' מקדש את ישראל בהיות מקדשי בתוכם לעולם" (פסוקים כז-כח).